

Matan – Great Debates in Jewish History, Philosophy, and Halakha Praying to the Dead – Maimonideans vs the Kabbalists/Chasidim

במדבר פרק יג

(כב) ויעלו בנגב ויבאו עד חברון ושם אחימן ששי ותלמי ילדי הענק וְחִבְרוֹן שֶׁבַע שָׁנִים נִבְנְתָה לְפָנַי עֵצֶן מִצְרַיִם:

תלמוד בבלי מסכת סוטה דף לד עמוד ב

ויעלו בנגב ויבאו עד חברון - ויבאו מבעי ליה! אמר רבא: מלמד, שפירש כלב מעצת מרגלים והלך ונשתטח על קברי אבות, אמר להן: אבותי, בקשו עלי רחמים שאנצל מעצת מרגלים. יהושע כבר בקש משה עליו רחמים, שנאמר: ויקרא משה להושע בן נון יהושע, יה יושיעך מעצת מרגלים. והיינו דכתיב: ועבדי כלב עקב היתה רוח אחרת עמו וגו'.

דברים פרק יח

(י) לֹא־יִמָּצֵא בְךָ מַעֲבִיר בְּנִדְוֵיבְתוֹ בְּאֵשׁ קֶסֶם קְסָמִים מְעוֹנֵן וּמְנַחֵשׁ וּמְכַשֵּׁף:
(יא) וְחִבְרֵי חֶבְרֹן וְשֹׁאֵל אוֹב וְיִדְעֹנִי וְדָרַשׁ אֶל־הַמֵּתִים:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף יח עמוד א

והתניא: לא יהלך אדם בבית הקברות ותפילין בראשו וספר תורה בזרועו וקורא, ואם עושה כן עובר משום לועג לרש חרף עושהו! התם תוך ארבע [אמות] הוא דאסור, חוץ לארבע אמות חייב

תלמוד בבלי מסכת תענית דף טז עמוד א

למה יוצאין לבית הקברות? פליגי בה רבי לוי בר חמא ורבי חנינא. חד אמר: הרי אנו חשובין לפניך כמתים, וחד אמר: כדי שיבקשו עלינו מתים רחמים. מאי בינייהו? איכא בינייהו קברי נכרים

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת תענית פרק ב הלכה א

א"ר לוי ולמה יוצאין בין הקברות לומר חשבינו כאילו מתים לפניך. א"ר תנחומה וכולהו בה אם מיתה אנו חייבין הרי מתים אם גלות הרי גולים אם רעבון הרי רעבים:

תלמוד בבלי מסכת בבא קמא דף טז עמוד ב

וכבוד עשו לו במותו - מלמד, שהושיבו ישיבה על קברו.

תוספות מסכת בבא קמא דף טז עמוד ב

שהושיבו ישיבה על קברו - לפי שהרבה תורה בישראל כדאמרין בחלק (סנהדרין דף צד: ע"ש) שבדקו מדן עד באר שבע ולא מצאו איש ואשה תינוק ותינוקת שלא היו בקיאים בטומאה וטהרה ולא על קברו ממש אלא ברחוק ארבע אמות דליכא לועג לרש.

ש"ת הר"י מיגאש סימן מז

וששאלת הא דאמר' אין אומרין בפני המת אלא דבריו של מת דאוקימנא ה"מ לדבר תורה אבל מילי דעלמא לא אלמא אסור לדבר בפני המת וקשיא לך הא דאמרין וכבוד עשו לו במותו שהושיבו ישיבה על קברו. הכין חזינא דהא דאמרין שהושיבו ישיבה על קברו ה"מ בחכם שהיתה לו ישיבה בחייו ומתכוונין עכשיו בני ישיבתו לכבודו ולישב לפניו כדרך שהיו יושבים לפניו בחייו ולומר שמועות מפיו מדברי תורה שלמדו ממנו דכיון שהדבר ידוע שכבוד גדול יש לו בכך אין בזה משום לועג לרש תרף/חרף/ עושהו וההיא דאמרין אין אומרין לפני המת אלא דבריו של מת ואוקימנא בד"ת דש"מ דאסור לדבר בפני המת בד"ת וכן הא דתניא לא יהלך אדם בבית הקברות ותפילין בראשו וס"ת בזרועו ויקרא ויתפלל. במת שלא היה חכם ובעל ישיבה עסקינן. א"נ כשהיה חכם אלא שאותם העוסקי' בד"ת בפניו אינם מתכוונים לעשות לו כבוד אלא לעסוק בד"ת להנאת עצמן הוא שמתכוונים. א"נ איכא לאוקמה באחד או ב' שמתעסקים בפניו שהכבוד אינו אלא בהושבת ישיבה על קברו דמשמע ישיבה ישיבת ת"ח מרובים אבל אחד או שנים אין קורין להם ישיבה ואין בעסיקתן בד"ת בפניו דרך כבוד אלא בזיון הוא לו דכיון דכתיב במתים חפשי כיון שמת אדם נעשה חפשי מן המצות נמצא האוחז תפילין בפני המת והמתעסק בפניו בד"ת שהוא מצוה כאלו לועג על המת שמתראה שהוא חייב במצות והמת אינו חייב במצות דנעשה רש מהם ועובר משום לועג לרש חרף עושהו. וע"כ בלשונו ז"ל.

The "Anti" Camp

רמב"ם הלכות אבל פרק יד הלכה יג

בתי הקברות אסורין בהנאה, כיצד אין אוכלין בהן, ואין שותין בהן, ואין עושין בהן מלאכה, ולא קורין בהן ולא שונים בהן, כללו של דבר אין נאותין בהן, ולא נוהגין בהן קלות ראש, לא ילך אדם בתוך ארבע אמות של קבר ותפילין בידו וספר תורה בזרועו, ולא יתפלל שם, וברחוק ארבע אמות מותר.

רמב"ם הלכות קריאת שמע פרק ג

הלכה ב

אין קורין לא בבית המרחץ ולא בבית הכסא אף על פי שאין בו צואה ולא בבית הקברות ולא בצד המת עצמו ואם הרחיק ארבע אמות מן הקבר או מן המת מותר לקרות, וכל מי שקרא במקום שאין קורין בו חוזר וקורא. +/השגת הראב"ד/ וכל מי שקרא במקום שאין קורין בו חוזר וקורא. כתב הראב"ד ז"ל א"א אם אמר על מי שקרא בצד המת שיחזור ויקרא לא אמר כלום עכ"ל. +

רמב"ם הלכות תעניות פרק ד

הלכה יח

שבע תעניות האלו כל מקום שגוזרין אותם שם, אחר שמתפללין יוצאין כל העם לבית הקברות ובוכין ומתחננים שם, כלומר הרי אתם מתים כאלו אם לא תשובו מדרכיכם, ובכל תענית מתעניות הצרות שגוזרין על הצבור מתפללין תפלת נעילה בכל מקום.

רמב"ם הלכות אבל פרק ד

הלכה ד

וחופרין בעפר מערות ועושין כוך בצד המערה וקוברין אותו בו ופניו למעלה, ומחזירין העפר והאבנים עליו, ויש להן לקבור בארון של עץ, והמלין אותו אומרין לו לך בשלום שנאמר ואתה תבוא אל אבותיך בשלום, ומציינין את כל בית הקברות ובונין נפש על הקבר, והצדיקים אין בונים להם נפש על קברותיהם שדבריהם הם זכרונם, ולא יפנה אדם לבקר הקברות.

ש"ת הריב"ש סימן תכא

השאלה הששית: מהו פי' מ"ש הרמב"ם ז"ל (בהלכות אבל /פ"ד ה"ד/): ולא יפנה אדם לבקר הקברות. תשובה: הלשון הזה הוא קצת סתום; גם יש שנוי בנוסחא בקצת ספרים, שכתוב בהן: ולא יפנה אדם לבית הקברות. ונראה פי' הלשון הזה, שהוא מחובר למה שלמעלה ממנו, שכתב: שאין עושין נפש לקברי הצדיקים, והוא הבנין שעושין על הקבר כדי שיהיה נזכר שם הנקבר בבנין ההוא, והצדיקים אין צריכין לזה, שמעשיהם הטובים הם זכרונם. ולא יפנה אדם לבית הקברות; כלומר: שאין להביט אל בית הקברות ולבנין שעל קבריהם, כי אם למעשיהם; ואף לפי הנוסחא הכתוב בה: לבקר הקברות, כך פירושה ג"כ, שלא יביט אדם לבקר מפני הבנין ההוא, כי אם למעשיהם הטובים יפנה, וזה די להם לזכרון תמיד. ואין לפרש הנוסחא שכתוב בה: ולא יפנה אדם לבית הקברות, שלא יעשה אדם צרכיו בב"ה = בבית הקברות, או לצד בית הקברות, דמיון מה שאמרו בפרק הרואה (ס"א): לא יפנה אדם ממזרח למערב; שא"כ, היה לו לכתוב זה למטה, בפ"ד, במה שכתב שם שאין נוהגין קלות ראש בבית הקברות. וכן אין לפרש הנוסחא שכתוב בה: ולא יפנה אדם לבקר הקברות, שרוצה לומר: לפקוד הקברו' ולראות אם הוא חי או מת, ושיהיה אסור משום דרכי האמורי. דהא תניא במסכת שמחות (פ"ח): יוצאין לבית הקברות ופוקדין על המתים ג' ימים ואין חוששין משום דרכי האמרי; מעשה שפקדו אחד וחיה עשרים שנה ואח"כ מת; אחר, והוליד חמשה בנים ואח"כ מת. וכן אין לפרש הנוסחא שכתוב בה: ולא יפנה אדם לבית הקברות, שאסור לפנות המתים מבית הקברות, לפי שקנו מקומן; כדתנן במסכת אהלות: מצא שלשה, אסור לפנותן, דהוה להו שכונת קברות; שאם כן, לא היה לו לכתוב: לבית הקברות, כי אם: בית הקברות. ועוד, שהיה לו לכתוב זה למטה, בפרק י"ד, גבי מה שכתב שם דין קבר הנמצא וקבר המזיק את הרבים. ולכן נראה, שפירש לשון הרמב"ם ז"ל כמ"ש למעלה, אלא שהמעתיקים טעו ועשו מהלשון ההוא בבא מפני עצמה.

כסף משנה הלכות אבל פרק ד הלכה ד

ומה שכתב ולא יפנה אדם לבקר הקברות זה סיומ' שדבריהם הם זכרונם ולא יפנה אדם לבקר נפש שע"ג קברותיהם ועל ידי כן יהיו נזכרים שאינם צריכים שעל ידי דבריהם ומעשיהם הטובים הם נזכרים כך פירש הריב"ש לשון זה:

רדב"ז הלכות אבל פרק ד הלכה ד

ולא יפנה אדם לבקר הקברות. שם פרק שמיני יוצאין לבית הקברות ופוקדין על המתים עד שלשה ימים ואין חוששין לדרכי האמורי מעשה היה ופקדו אחד וחיה עשרים וחמש שנים וכו'. משמע בתוך ג' אין בו משום דרכי האמורי אבל אחר ג' יש בו משום דרכי האמורי ורבינו לא חלק משום דהוי מלתא דלא שכיחא. ופירוש לבקר הקברות הוא לפתוח הקבר לפקוד את המת וזה יש בו מדרכי האמורי, אבל לפקוד הקברות מבחוץ אין חשש בזה וכן נהגו כל ישראל לפקוד את מתיהם ולהשתטח על קבריהם:

רב נחום רבינוביץ, יד פשוטה

ולא יפנה אדם וכו' - כתב רבינו "ולא יפנה" על פי הכתוב: 'אל תפנו אל הקבת ואל הידענים אל תבקשו לטמאה בהם' (ויקרא יט, לא). ואמרו בסנהדרין סה, ב: תנו רבנן: בעל אוב - אחד המעלה בזכורו ואחד הנשאל בגולגולת... שואל אוב היינו ודורש אל המתים? דורש למתים כדתניא: 'דורש אל המתים' - זה המרעיב עצמו והולך ולן בבית הקברות כדי שתשרה עליו רוח טומאה.

אמנם בספרי שופטים פיסקא קעב (פינקלשטיין עמ' 219) דרשו: 'דורש אל המתים' (דברים יח, א) - אחד המעלה בזכורו ואחד הנשאל בגולגולת... וראה השגת הרמב"ד לחלכות עבודה זרה ו, א: כיצד מעשה אוב... אמרו, בבית הקברות עושה כן...

והשווה אבן עזרא על הכתוב: 'לא ימצא כן... ושאל אוב וידעני ודרש אל המתים' (דברים יח, יא): 'דורש אל המתים' - כהולכים את בית הקברות ולוקחים עצם אדם מת... והשווה אוצ'ה"ג לסנהדרין שם (סי' תתק"ז עמ' ת): 'ושאלתם: הא דתנו רבנן: בעל אוב זה המדבר בן הפרקים - מה הן בין הפרקים, ומה המעלה בזכורו והנשאל בגולגולת?'

... כי דתניא זה פיתום המדבר משחיו, זכורו - זה המשמיע קול מתחת הארץ
מכלפי הקבר...

תוספתא שבת ו, ז: השוק (=דבוק) בארונו של מת שתראנו בלילה, אל תישק בארונו של מת שלא תראנו בלילה... הרי זה מדרכי האמורי.

והשווה הלכות עבודה זרה יא, ג: איזה הוא דורש אל המתים? זה המרעיב את עצמו, והולך ולן בבית הקברות כדי שיבוא המת בחלום וידעו מה ישאל עליו... וראה מה שפירשתי שם.

מים חיים, אורח חיים מה

בעוונותינו שרבו המנהג הביא בכנפיו מכשולות רבים ביומי דהילולא באסורים חמורים דאורייתא ודרבנן... ורובם ככולם נוסעים ובאים בשביל זה ביום השבת בפרהסייה... רק מסילת הברזל והעגלות נושאים יהודים עם משאיהם רצוא ושוב בשוקים וברחובות כל יום השבת ולילו עמו ובתי כנסיות ובתי קברות מלאים פה אל פה אנשים ונשים בערבוביא בישא...

ואי אפשר להוכיח בשער כי כל המון ישראל נשקעו בדברים אלו בהשתקעות גדולה ונוראה וחושבים את זה למצווה רבה שיש בכוחה לכפר על כל עוון וכל אשמה... וכל זה נמשך ונתגלגל מההילולות הגדולות שעושים בערי הקודש צפת וטבריא יובב"א... אף שאותם ההילולות נקיים מכל פשע וחטאה חמורה החמורים כבר צווחו עליהם קמאי ובתראי... ועל כל זה המנהג הולך ומתרחב מדי שנה בשנה ואין לנו על מי להישען רק על אבינו שבשמים, הוא יקבץ גלותותינו תוככי ירושלים ונגילה ונשמחה בישועתו

הילולה ליד קברו של משה

סיפור מותו של משה המסופר בתורה אפוף מעטה של מסתורין: "וימת שם משה... ויקבור אותו בגי [=בגיא] בארץ מואב מול בית פעור, ולא ידע איש את קבורתו עד היום הזה" (דברים לד, ה). שתיקתה של התורה באשר למקום קבורתו של משה (בניגוד לציון מפורש של מקום קבורת האבות, רחל, יוסף, שמואל או דוד) עוררה ניסיונות לאיתור מקומו המדויק של הקבר, בצד ניסיונות לבאר את פשרה של שתיקה זו. התלמוד (בבלי, סוטה יד ע"א) מספר על משלחת מטעם מלכות רומי שנשלחה לחפש את קברו של משה, והעלתה חרס בידה: "וכבר שלחה מלכות הרשעה אצל גסטרא [=המושל] של בית פעור: הראנו היכן משה קבור! עמדו למעלה - נדמה להם למטה; למטה - נדמה להם למעלה. נחלקו לשתי כיתות; אותן שעומדים למעלה - נדמה להן למטה; למטה - נדמה להן למעלה; לקיים מה שנאמר: 'ולא ידע איש את קבורתו'."

השערות שונות הועלו במקורות באשר להסתרת מקומו של הקבר. היה מי שטען, שמכיוון שמהה לא פעל בנמרצות הנדרשת במעשה זמרי (במדבר כה, א"ט), נענש בכך שאיש לא ידע את קבורתו (במדבר רבה כ, כד). הסבר אחר תולה את הדברים במעלתו הרוחנית של משה, שכן "אם ינקב נקב מקבורתו של משה, אין כל העולם יכול לעמוד באורה" (פסיקתא רבתי, כא), אך נראה שהנימוק המשמעותי ביותר קשור לחשישה של התורה מפני הפיכת קברו של משה למוקד של פולחן מתים, עלייה לרגל והילולות (של יהודים ושל נוכרים גם יחד): "ומפני מה לא נודע קבורתו של משה? כדי שלא יהו ישראל הולכין ומניחין [=בונים] שם בית המקדש, ומזבחים ומקטרים שם, וכדי שלא יטמאו אומות העולם את קברו בפסיליהם ובתועבותיהם" (מדרש לקח טוב, סח ע"א)

Rav Soloveitchik, Halakhic Man

Judaism has a negative attitude toward death; a corpse defiles; a grave defiles; a person who has been defiled by a corpse is defiled for seven days and is forbidden to eat any sacred offerings or enter the Temple; a Nazarite who has been defiled by a corpse cancels his previous count and must carry out the shaving of his head for defilement and bring an offering; the priests of God are forbidden to defile themselves with the dead. He whose holiness is of a higher order than the holiness of his fellow is subject to a more severe prohibition against defilement. An ordinary priest may defile himself for his seven relatives, the high priest (and similarly the Nazarite) may not defile himself even for them.³⁴

Many religions view the phenomenon of death as a positive spectacle, inasmuch as it highlights and sensitizes the religious consciousness and "sensibility." They, therefore, sanctify death and the grave because it is here that we find ourselves at the threshold of transcendence, at the portal of the world to come. Death is seen as a window filled with light, open to an exalted, supernal realm. Judaism, however, proclaims that coming into contact with the dead precipitates defilement. Judaism abhors death, organic decay, and dissolution. It bids one to choose life and sanctify it. Authentic Judaism as reflected in halakhic thought sees in death a terrifying contradiction to the whole of religious life. Death negates the entire magnificent experience of halakhic man. "I am free among the dead" (Ps. 88:6)—when a person dies, he is freed from the commandments" [Shabbat 30a]. The customary Jewish practice to act like the people of Lorraine who removed the tzitzit from the shrouds of the dead constitutes authoritative teaching.³⁵ To repeat, Halakhah is devoid of any positive orientation to death and burial; on the contrary, it views these phenomena from a negative perspective. "One whose dead [relative] lies

The Pro-Camp

ספר חסידים (מרגליות) סימן תנ

ברזילי הגלעדי אמר (ש"ב י"ט ל"ח) אמות בעירי כי הנייה יש למתים שאוהביהם הולכים על קבריהם ומבקשין על נשמתן טובה ומטיבים להם באותו עולם, וגם כשמבקשים מהם הם מתפללים על החיים וכלב בן יפונה נשתטח על קברי אבות. אחד צוה לקוברו בבית הקברות קצת רחוק משאר מתים לקוברו לבדו ובקרוב זמן סביבותיו מתו זה אחר זה.

ספר עמוד ז איסורים שאינם נעשים רע לבריות כי אם לשמים יראים 374

מיני זכור על גב העין ור' עקיבא אומר אלו נותני העונות כגון אלו האומרים לימודי ערב שביעיות להיות [חיפין] יפות ועקרות קטניות להיות (ג) רעות ותניא בסנהדרין כפ' ד' מיתות [ס"ה ג'] מנחש זה האומר פתו נפלה מפיו מקלו נפלה מידו בנו קורא לו מאהריו עורב קורא לו מלפניו צבי הפסיקו בדרך נחש מימינו שועל משמאלו אל תתחיל בו (ד) שחרית הוא מוצאי שבת הוא ואינו טוב (ה) נקרא מנחש אלא אם כן יסמוך הוא על דבריו שיניח מעשיו עבור נחשיו דאמר רב בפרק גיר הנשה [מ"ג ס"ג] כל נחש שאינו כאליעזר עבד אברהם וכיונתן בן שאול אינו נחש פי' סומך ובוטח מיהו ההוא דיהונתן בן שאול לא ניהוש הוה שאם היה עושה יהונתן מאי מעמא דלא הוי ניהוש אלא דבר בלא מעם אבל יהונתן נתן מעם לדבר על (ו) הירידה. שלא לשמוע אל מעוננים וקוסמים. דכתיב כפ' אלהיך (ז) והמונע עצמו מן הניחוש ומלשמוע אל הקוסמים ואל המעוננים נקרא תמים דכתיב בההוא ענינא תמים תהיה עם ה' אלהיך. המשביע את החולה לשוב לאחר מיתה להגיד לו אשר ישאל לו אין זה דורש אל המתים דדורש אל המתים פירש דורש לגופו של מת (ח) ומרבר ע"י כשוף כגון בעל אוב אלא שבעל אוב מעלתו מקברו וזה דורש בו בעודו בקברו אבל דורש לרוחו אין זה דורש שהרוח אינו נקרא מת ולהכי אמרינן בברכות [י"ג ג'] בחסיד אחד שהלך (ט) ולן בבית הקברות שמע שתי רוחות מספרות זו עם זו ואמרינן נמי התם בההוא פרקא דמי שמתו שמואל שאל מאביו על מעות ותנאים ואמרינן נמי במוע"ק פ"א [כ"ה ס"ג] א"ל ליתחזי מר לי איתחזי ליה.

רבינו ניסים כותב בדרשות הר"ן - הדרוש השמיני

באמצעות הנביאים והחסידים יושפע השפע לכל בני דורם, וגם אחרי מותם מקומות קבריהם ראויים להימצא השפע שם, כי עצותיהם אשר כבר היו כלים לחול עליהם השפע האלוהי עדיין נשאר בהם המעלה והכבוד, ומפני זה אמרו חז"ל שראוי להשתטח על קברי צדיקים ולהתפלל שם כי התפילה במקום ההוא רצויה יותר

זוהר ע"א:ב

קמו רבי חזקיה ורבי ייסא ואזלו. אמרי ודאי בשעתא דזכאין לא אשתכחו בעלמא, עלמא לא מתקיימא אלא בגיניהון דמתייא. אמר רבי ייסא בשעתא דאצטריך עלמא למטרא אמאי אזלינן לגביהון דמתייא והא כתיב ודורש אל המתים ואסיר. אמר ליה עד כען לא חמיתא גפא דצפרא דעדן. ודורש אל המתים אל המתים דייקא. דאינון חייבי עלמא דאינון מעמין עכו"ם דאשתכחו תדיר מתים. אבל ישראל דאינון זכאי קשוט שלמה קרא עליהו ושבח אני את המתים שכבר מתו בזמנא אחרא ולא השתא. שכבר מתו. והשתא אינון חייין. ועוד דשאר עמין כד אתאן למתייהון אתיין בחרשין לאתערא עליהו זינין בישין. וכד ישראל אתאן למתייהון אתיין בכמה תשובה לקמי קב"ה. בתעניתא לקבליה וכלא בגין דנשמתיין קדישין יבעון רחמי לקמי קב"ה עליהו וקב"ה חייס על עלמא בגיניהון .

ב"ח יורה דעה סימן ריז

מי שנדר לילך לבית הקברות או למקוה ואירע לו שהלך ע"י עסק שם יצא ידי נדרו. תשובת מהרי"ל סימן ק"ח ומביאו הרב בהגהות שו"ע (סמ"ח). עוד ראיתי תשובה על שם מוה"ר חיים פלטיאל (עי' שו"ת מהר"ם ב"ר ברוך ד"ל ס' קסד) על הנודרים לילך לבית הקברות קצת היה נראה כדורש אל המתים דכלב שנשתטח על קברי אבות (סוטה לד ב) התפלל לשם במקום קדושה כדי שתהא תפילתו נשמעת וכדכתיב באברהם (בראשית יט כז) אל המקום אשר עמד שם אלמא שהמקום גורם א"נ מי שביזה את המת ולכבודו משתטח על קברו זה מצינו (חגיגה טז ב, כב ב, יומא פז א, מכות ה ב) אך נשים ובני אדם שאינן יודעין זה לא ידעתי הליכתן למה ואני רגיל לפתוח להן בחרטה ויתירו להם הנדר ויתן לצדקה מה שהיה מוציא על הדרך ואח"כ יתן מה שנשער כפי שהיה טרחו והילוכו וזה יתן לצדקה וינצל מצעקה ע"כ. מיהו כבר החזיקו במנהג זה ואין מוחה ויש לזה סמך בספר הזוהר (פר' אחרי ע ב - עא ב) ודוקא להשתטח על קברי אבות ולהתפלל לפניו יתברך על כל צרה שלא תבוא בזכות אבותיו הנקברים פה וכיוצא בזה וכבר נתקנו סדרי התפילה למשתטחים על קברי אבות ואין לשום מורה למנוע ולבטל מנהג זה

שולחן ערוך אורח חיים הלכות ראש השנה סימן תקפא

סעיף ד

מכבסין ומסתפרין בערב ר"ה. (ויש נוהגין לטבול בערב ראש השנה משום קרי). (כל בו) ויש מקומות נוהגין לילך על הקברות ולהרבות שם בתחנונות, ונותנים צדקה לעניים (כל בו).

משנה ברורה על שולחן ערוך אורח חיים הלכות ראש השנה סימן תקפא סעיף ד

(כז) הקברות - דביה"ק הוא מקום מנוחת הצדיקים והתפלה נתקבלה שם יותר אך אל ישים מגמתו נגד המתים אך יבקש מהש"י שיתן עליו רחמים בזכות הצדיקים שוכני עפר ויקיף הקברות ויתן צדקה קודם שיאמר התחנונות. ואין לילך על קבר אחד ב"פ ביום אחד:

Cemetery prayer became even more popular with the rise of the Hasidic movement in the eighteenth century, when the graves of Hasidic masters becoming full fledged shrines for mass pilgrimage, especially on the anniversaries of their deaths.³² Yet in the culture of the *Mitnagdim*, the strictures of both Maimonides and R. Haim Paltiel were not forgotten and were perhaps intentionally revived in response to the Hasidic cult of the dead. In his work *Hokhmat Adam*, which first appeared in 1812, R. Abraham Danzig of Vilna ruled that those women and unlearned persons who spoke to the dead and told them of their problems when visiting their graves were close to transgressing the biblical prohibition of *doresh el hameitim*.³³ And we may note also the tradition concerning the great R. Elijah, the Gaon of Vilna (d. 1797): after visiting his mother's grave on the first anniversary of her death, he confided to his brother that he regretted having been to the cemetery and never returned.³⁴ One suspects that it was the aforementioned Maimonidean position, taken according to its straightforward meaning, which kept him away. Similar reservations concerning the visiting of graves are attributed to the later Lithuanian luminaries R. Haim Volozhin (d. 1821) and R. Haim Soloveitchik (d. 1918).³⁵

Perhaps the most striking contrast to the stance of these *Mitnagdim* in relation to cemetery visits and prayer is provided by North African Jewry of recent generations, especially the Jews of Morocco, among whom there developed a virtual cult of venerated saints whose graves were treated as sacred spaces of the highest order. As many have noted, Jewish veneration of saints in North Africa was deeply influenced by the cult of the *marabout* among the local Arab and Berber populations, and it was not rare for the objects of their devotions to overlap. Nahum Slouschz, after traveling extensively in North Africa early in our century, was moved to write:

I know of no greater human sorrow, of no anguish more acute than that of the Jews of Africa, when the saint who has been their guiding spirit, their pride

It is clear that European Jews essentially shared with their Christian neighbors the "promiscuity of living and dead" which, as Phillippe Ariès has noted, "was characteristic of societies of the western Latin world."²² Channels of communication between the living and the dead could never be hermetically sealed, and even members of the rabbinical elite sought ways to maintain and legitimize such communication. Well before the Maharil, we may cite the case of R. Eliezer of Metz in the twelfth century, who expressed the controversial view that the prohibition of "inquiring of the dead"

and their consolation from times immemorial, is taken from them by the Muhammadans. And so tenacious is the hold which the dead have over the living, that often entire villages have gone over to Islamism, simply because their dead saint has been seized by the Mussulmen, and as Jews, they would no longer be permitted to come to him on a pilgrimage.³⁶

A 1948 study of venerated tombs in Morocco reported 50 Jewish saints revered by Muslims, 14 Muslim saints revered by the Jews, and 31 who were equally claimed by both.³⁷ A more recent study has identified no less than 652 saints (both male and female) among Moroccan Jewry throughout the ages, of whom 126 were venerated by both Jews and Muslims.³⁸ Visits and pilgrimages to their graves were perhaps the central feature of their veneration. The graves of local saints would often be visited weekly or on the eve of the new moon, whereas the graves of more distant ones would generally be visited on the occasion of their festival or *hillulab*. Such visits would often be occasions for festive mass pilgrimages with which specific rites were connected – not only prayer but also ritual immersion before approaching the grave, the lighting of bonfires, and the slaughtering of animals, whose numbers could reach several hundred, to be eaten in the saint's presence.³⁹

Even within North African Jewry one finds criticism of pilgrimages to the tombs of saints, as in the responsum of R. Joseph Mashash early in our century. Unlike R. Haim Paltiel in medieval Germany, however, he did not raise the issue of intercessionary prayer to the dead but stressed rather the transgressions that in his view were often by-products of the *hillulab* such as illicit sexual relations and travel on the Sabbath. He also raised the problem, although perhaps only rhetorically, of the insult indirectly expressed toward local saints by going to pray at the graves of more distant ones.⁴⁰

Pilgrimages to Meron and Religious Experience

ילקוט יוסף קצוש"ע אורח חיים סימן ד' - דיני נטילת ידים שחרית

נומה שאנו מתפללין בקבר הרשב"י ובמערות המכפלה הוא מפני שהקבר עצמו עמוק הרבה, ואינו בסמוך למצבה הנראית]. וראוי לפרסם כי לימוד תורה עדיף על נסיעה לקברות צדיקים, שאין לך דבר גדול יותר מהתורה. [ילקוט"י על השכמת הבוקר עמוד תיב].

ילקוט יוסף קצוש"ע אורח חיים סימן תצג - מנהגי ימי ספירת העומר

כז. יום ל"ג בעומר הוא יום שמחה וחדוה לכבוד התנא רשב"י. שהוא יום ההילולא של רשב"י. [ואיתא בשעה"כ (דף פז א) שטעם השמחה שבו ביום סמך רשב"י את חמשת תלמידיו, ונתגלה שם קדוש [אכדי"ם], שהוא חילוף שם אלוקים. ובספר פרי עץ חיים יש גירסא "יום שמת" בו רשב"י. ובספר עד הגל הזה כתב שיש לגרוס "יום שמחת רשב"י". וכ"ה בדפוסים ישנים. וע"ע במאירי יבמות סב: ובביאורי הגר"א תצג סק"ב. שיר"ב המלוקט סי' תצג סק"א, טוב עין סי' יח פ"ז]. ויש לזה סימוכין בפוסקים, ולכן נוהגים לערוך לימוד בליל ל"ג בעומר במנין, וללמוד שבחי רשב"י המפוזרים בש"ס ובזוה"ק. ומנהג יפה הוא. ויש נוהגים ללכת על קבר רשב"י במירון, וההולכים למירון יתרחקו מקלות ראש וכדומה, ובמקום גילה שם תהא רעדה. ובזמננו טוב יותר לבקר אצל ציון קבר רשב"י בזמן אחר, כי בעוה"ר בזמן האחרון אין הצניעות נשמרת במקום זה בל"ג בעומר. ומלבד כל זה יש נוהגים לשחוט שם בהמות ולאכול, מבלי לבדוק אם השוחט הוא בר סמכא, וגם רבו המכשולות בענין הניקור מחלב דאורייתא שהוא איסור כרת, ושומר נפשו ירחק משם ביום זה. וימי פטירת שאר צדיקים אינם ימי שמחה כיום ל"ג בעומר, אלא הם ימי תענית וצער. [ביע אומר חלק ג' סימן יא. יחווה דעת חלק ה' סימן לה].

דברים פרק לא

(י) וַיֵּצֵא מֹשֶׁה אוֹתָם לֵאמֹר מִקֵּץ שִׁבְעֵי שָׁנִים בְּמַעַד שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה בְּתֵג הַסְּכּוֹת:

- (יא) בבוא כל־ישראל לראות את־פני־יְקֹנֵק אֱלֹהֶיךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר תִּקְרָא אֶת־הַתּוֹרָה הַזֹּאת נֶגֶד כָּל־יִשְׂרָאֵל בְּאָזְנֵיהֶם:
- (יב) הִקְהַל אֶת־הָעָם הָאֲנָשִׁים וְהַנְּשִׁים וְהַטָּף וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ לְמַעַן יִשְׁמְעוּ וְלִמְעַן יִלְמְדוּ וַיִּרְאוּ אֶת־יְקֹנֵק אֱלֹהֵיכֶם וְשִׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת אֶת־כָּל־דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת:
- (יג) וּבְנֵיהֶם אֲשֶׁר לֹא־יָדְעוּ יִשְׁמְעוּ וְלִמְדוּ לִירְאָה אֶת־יְקֹנֵק אֱלֹהֵיכֶם כָּל־הַיָּמִים אֲשֶׁר אַתֶּם חַיִּים עַל־הָאָדָמָה אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים אֶת־הַיַּרְדֵּן שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ: פ